

УДК 94(477)(092):930(477)

ТЕЛЬВАК Віталій – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (telvakI@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ТЕЛЬВАК Вікторія – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (vitalitelvak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.146094>

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ МИРОНА КОРДУБИ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу грушевськіани М. Кордуби. Показано різноплановість грушевськознавчих праць ученого (бібліографічні замітки, розлогі рецензії, ювілейні дописи, некрологічні та меморіальні статті). Доведено, що історіографічні студії М. Кордуби постають спробами інтелектуальної біографії, яким притаманне всебічне зображення досліджуваної постаті в контексті епохи.*

Ключові слова: *М. Кордуба, М. Грушевський, історіографія, рецензія, рецепція.*

Постановка проблеми. Взаємини М. Грушевського та представників його львівської школи – одна з найбільш міфологізованих українською історіографічною традицією сторінок грушевськознавства. Дослідники нерідко виопуклюють конфлікти, які супроводжували спілкування видатного вченого зі своїми львівськими учнями. При цьому вказують на численні ідейно-політичні, історіософські та світоглядні розбіжності між ними. Найголовніша причина такого стереотипного погляду – перенесення особистісного та ідеологічного конфлікту М. Грушевського зі С. Томашівським на весь загал його вихованців. Не заперечуючи наявність

комунікативних складнощів у процесі становлення та функціонування львівської історичної школи (врешті, тою чи тою мірою притаманних усім науковим колективам), все ж відзначимо, що звернення до проблеми особистісних контактів М. Грушевського з його найбільш помітними учнями – як-от І. Крип'якевич, І. Джиджора чи В. Герасимчук – дає підставу говорити про високий рівень особистісної толерантності, взаємоповаги та довіри в координатах «учитель-учень».

Чи не найбільш яскраве підтвердження цієї тези – взаємини М. Грушевського з представником старшої гілки його школи М. Кордубою. До цього часу ці взаємини аналізувалися переважно в епістолярному розрізі [7], що затуляло інші виміри спілкування вчителя та учня. Натомість надзвичайно цікавим видається той факт, що М. Кордуба був одним із найбільш активних рецензентів творчої спадщини свого вчителя, причому ці рецензії рідко виконували звичну в таких випадках популяризаторську місію і нерідко містили принципову та, з огляду на сучасний стан історіографічних пошуків, подекуди слушну критику. Звернення до зазначеної у назві статті проблеми дозволяє поряд із поглибленням наших знань про рецепцію творчості М. Грушевського в середовищі його сучасників, також заініціювати студії над спадщиною Кордуби-історіографа – питання, що досі не було поставлене як самостійне.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемі взаємин М. Кордуби та М. Грушевського, як і з'ясуванню оцінок галицьким істориком творчої спадщини його видатного вчителя присвячені студії О. Купчинського [7], В. Тельвака та В. Педича [12, 166–194]. Водночас грушевськiana М. Кордуби наразі так і не стала предметом спеціального історіографічного аналізу.

Метою статті є комплексна реконструкція історіографічної рефлексії М. Кордуби стосовно різнопланової спадщини М. Грушевського.

До першої рецензії М. Кордуби на праці М. Грушевського безпосередньо долучився сам видатний історик. Так, після появи першого тому його «Історії України-Руси» постала потреба популяризації ключових історіографічних ідей цього твору в західноєвропейському науковому середовищі. З пропозицією поін-

формуванню наукової громадськості про появу своєї книги на сторінках знаного в славістичних колах празького журналу «Věstník Slovanských Starožytosti» М. Грушевський звернувся до видатного славіста Любора Нідерле – головного редактора цього видання. У відповідь чеський учений попросив українського колегу підшукати для рецензії фахівця, котрий би добре орієнтувався в українознавчій проблематиці та зміг донести зацікавленому читачеві головні ідеї твору. Вибір М. Грушевського впав на одного з його найбільш працюючих і талановитих учнів М. Кордубу. За рекомендацією М. Грушевського до нього й звернувся з пропозицією рецензії Л. Нідерле [9, 634–635]. Наслідком листування між ним та М. Кордубою й стала поява критичного огляду молодого на той час ученого, що фактично поклав початок широкому обговоренню праці на сторінках славістичних видань Європи.

На початку рецензії М. Кордуба наголосив, що важливе значення вчителевої книги полягає у самому факті першого в українській історіографії цілісного опрацювання історії України загалом та її раннього етапу зокрема. Ніхто з попередників не ставив перед собою такої широко zakresленої дослідницької задачі та не намагався сягати настільки віддаленої історичної ретроспективи. Сильним моментом рецензованої праці оглядач називає широту зауважених автором джерел та докладність історіографічного огляду: «Ся робота – скажемо сейчас на вступі – стоїть на висоті своєї задачі із-за сего, що автор вихіснував тут всі жерела, не лише писані, але й археологічні та лінгвістичні, та цілу літературу, все, що писалося досі про яке-небудь спірне питання. В тім напрямі ніхто не може піднести ніякого заміту і прямо приходиться подивляти сю величезну сумлінність і працю вложену у I-ий том “Історії”» [6, 63].

Далі рецензент докладно аналізує зміст усієї праці, вказуючи на її сильні та слабші моменти. До останніх він, наприклад, зараховує недостатньо обґрунтоване М. Грушевським віднесення початків хліборобства на українських землях до неолітичної доби. М. Кордуба також полемізує з деякими поглядами свого вчителя на міграційні процеси в центральній та східноєвропейському регіоні. Недостатньо, на думку рецензента, приділено

уваги проблемі становлення правових відносин у східних слов'ян. Цікаво, що молодий дослідник наважується давати старшому колезі й поради суто методологічного характеру. Погодившись із М. Грушевським щодо вузькості джерельної бази для повноцінної реконструкції життя на українських землях у добі раннього середньовіччя, він зауважив, що «звістки жерел, правда не дуже багаті, можна було доповнити вислідами порівняної етнології, як се зробив прим. Лямпрехт у своїй історії Німеччини».

Натомість рецензент цілковито солідаризується з поглядами М. Грушевського на генезу українського народу, бачення його предків в антських племенах. М. Кордуба підтримує також наведений у праці погляд на початки давньоруської державності, визнає антинорманську аргументацію автора: «З великою точністю і безоглядним критицизмом жерел оповідає проф. Грушевський перші події Руської держави... Поодинокі, доволі замотані факти уложені тут ясно, в суцільній звязи, хронологія справлена з можливою точністю» [6, 67]. Найкраще опрацьованими частинами праці для рецензента є розділи про культурне життя на давньоукраїнських теренах («методичне оброблення сего розділу знамените, так як автор зводить попереду лінгвістичний матеріал, прирівнює до вислідів з него археологічні находки та доповнює сей образ відомостями з “Повісти” та інших джерел») та початки Київської Русі («автор чує ся тут зовсім у своїм елементі і з легкістю побороює всі трудности які насуваються при рішенню деяких питань»). Попри зауважені спірні моменти та деяку побіжність у висвітленні поодиноких питань, загальна оцінка першого тому є надзвичайно високою: «Як загальний осуд праці проф. Грушевського скажемо, що вона вповні відповідає вимогам, які історична наука ставить до сего рода підручників, та сподіваємося, що шановний професор не дасть довго ждати на продовження так вдало початого діла» [6, 67].

Малознаним є той факт, що в архіві М. Кордуби зберігся рукопис його критичного опрацювання першого тому «Історії України-Руси», який дає змогу доповнити відому нам з рецензії палітру критичних зауважень та відтворити дійсне, позбавлене вимог рецензійного жанру та зрозумілого пієтету до особи вчите-

ля, ставлення до прочитаної книги. Насамперед нашу увагу привертають численні суперлативи та знаки оклику, якими молодий історик супроводжував прочитання праці свого вчителя. Нерідко на полях конспекту знаходимо вигуки «се правда», «зовсім справедливо» чи «знаменито», що вказують на цілковиту солідарність М. Кордуби з висловленими на сторінках першого тому сміливими гіпотезами.

Водночас у конспекті містяться й численні критичні спостереження. Так, молодий дослідник закидає іменитому колезі певний гіперкритицизм при інтерпретації історичних джерел. Так є, наприклад, коли М. Грушевський на сторінках «Історії України-Руси» рішуче відкидає гіпотезу про існування готської держави на середньому Дніпрі, називаючи її «не начім не опертим здогадом або мітом» [II, 13 зв.]. На відміну від тексту рецензії, де М. Кордуба цілковито солідаризувався з аргументами антинорманської теорії М. Грушевського, в конспекті першого тому він більш критично аналізує доводи свого вчителя. Всебічно висвітливши численні тези, використані автором «Історії України-Руси» в полеміці з норманістами, молодий дослідник скептично відзначає, що його вчитель висловлює «докази лише против датовання Нестора, але не проти приходу Варяг» [II, 18]. Як і інші критики першого тому «Історії України-Руси» [13], М. Кордуба також відзначає наявність у тексті книги багатьох мовних огріхів, що деколи заважають зрозуміти дослідницьку логіку. Загалом же, аналіз конспекту дає підставу говорити про значну захопленість молодого Кордуби науковими ідеями свого вчителя, надзвичайно виражене – і водночас толерантне та професійно-критичне ставлення до його наукових гіпотез.

Поряд із рецензуванням наукових праць свого вчителя, М. Кордуба значною мірою також спричинився до популяризації його наукових ідей як на українських землях, так і в західно-європейському науковому світі. Тривалий час працюючи на Буковині, вчений регулярно інформував українців краю про наукову та суспільно-політичну діяльність тогочасного голови НТШ. На сторінках газети «Каменярі» – органу «Вільної організації українського учительства на Буковині» – М. Кордуба знайомив місцевих педагогів з науково-популярними виданнями М. Гру-

шевського. Рецензуючи біографічний нарис останнього про Богдана Хмельницького, оглядач насамперед відзначив: «Хоча оповідання з минувшини рідного краю і народу все знаходять найбільший попит і розповсюдження, то все таки історична популярна література у нас доволі невеличка. А особливо бідна вона в твори, котрі стояли би зараз на висоті наукових вимог, тобто подавали в популярній формі останні висліди науки» [2, 14–15]. До невеликого кола фахових популяризаторів українського минулого, вказує М. Кордуба, передовсім належить М. Грушевський, котрий своїми багатими знаннями охоче ділиться з широкими колами української громадськості. Значною проблемою популярної історичної літератури, вказує рецензент, є засилля різного роду легендарних знань, котрими автори нерідко зловживають, намагаючись привабити читачів. Такий підхід, слушно вказує він, є неприпустимим, оскільки поширює міфологічні знання, які проростаючи згодом історіографічними стереотипами, надзвичайно складно долаються. М. Грушевський, підкреслює його учень, чи не вперше відмовився від такого підходу, даючи читачеві літературно оброблені, але водночас суворо вивірені історичні факти. Водночас твердить рецензент, і знаний історик не уник спокуси – оповідаючи в одному із сюжетів своєї книги переказ про тайну грамоту Владислава IV козакам, котру старшина нібито переховує з незрозумілих причин. Не зовсім відповідає дійсності, на думку критика, й змальований у книзі образ Богдана Хмельницького як людини нерішучої, цілком підвладної долі випадку. Втім, зауважені недоліки, твердить М. Кордуба, є поодинокими. Загалом же, наголошує він, завдяки високому науковому рівню, добірній мові та якісному ілюстративному матеріалу, рецензована праця постає цінним надбанням науково-популярної літератури.

Доволі багато зусиль на початку ХХ ст. М. Кордуба доклав також до популяризації творчих ідей свого вчителя в середовищі західноєвропейських гуманітаріїв. Так, коли був заснований перший німецький часопис, що спеціалізувався на вивченні східноєвропейської історії – «*Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*» – вчений багато часу віддав для ознайомлення західних колег зі здобутками галицьких інтелектуалів, об'єднаних у

НТШ, і зосібна його голови. Як дізнаємося з листування учня та вчителя, співпрацю М. Кордуби з часописом О. Геча налагодив саме М. Грушевський, котрий порадив німецькому колезі свого учня як доброго знавця тогочасної української історіографії [14, 220–226]. Від перших чисел і до середини 30-х рр. на сторінках цього авторитетного часопису ми зустрічаємо критично-інформаційні нариси про головні праці М. Грушевського авторства М. Кордуби [15].

Уже не тільки популяризаційні, але й суто фахові завдання поставив перед собою М. Кордуба, ознайомлюючи на сторінках берлінського часопису західного читача зі змістом сьомого тому «Історії України-Руси», котрий розпочинав козацький цикл багатотомника [21]. Маючи на той час власний солідний доробок з козакознавчої проблематики, оглядач у рецензії зосередився на демонстрації того нового, що його вчитель привніс у студіювання доби Хмельниччини. Ці новації, вказує М. Кордуба, мають джерелознавчий та концептуальний характер. Щодо першого аспекту, оглядач слушно стверджує, що багатолітні археографічні пошуки М. Грушевського уможливили не лише докладну реконструкцію раніше незнаних сторінок історії козацтва, а й ревізію усталених в історіографії концепцій. Не менше важливою, на думку критика, є концептуальна сторінка нового тому «Історії України-Руси», передусім в аспекті очищення історії козащини від численних міфологічних нашарувань.

Поряд із такими схвальними оцінками, М. Кордуба зауважує у новій праці вчителя також низку дискусійних моментів. Наприклад, недостатньо аргументованими для нього є погляди М. Грушевського на процес виникнення та становлення козацтва до середини XVI ст. Спірними М. Кордуба вважає також спроби вчителя модернізувати свідомість широких козацьких верств наприкінці XVI ст. і розгледіти ідеологічну боротьбу у тогочасному козацькому середовищі. Попри помічені неточності та висловлені зауваження, рецензент підносить новаторський характер сьомого тому, підкреслюючи, що М. Грушевський «подає нам цілком оригінальну концепцію, яка затьмарює усі попередні спроби і закладає наріжний камінь усіх майбутніх наукових досліджень у цій галузі. Окремі незначні недоліки у композиції, які по-

винні розглядатися як неминучий наслідок тієї швидкості, з якою автор працює над своїм твором, [...] можуть бути легко усунені у наступному виданні» [21, 379].

Виразом щирої людської симпатії учня до особи вчителя стала ювілейна сільветка М. Кордуби з нагоди двадцятип'ятиліття творчої праці М. Грушевського, котре припало на 1910 р. У цій публікації, зі знанням нюансів біографії видатного вченого, західноукраїнську громаду було ознайомлено з огромом його національної праці. М. Кордуба слушно відзначив, що головним нервом усієї діяльності вчителя є наукова робота, результати якої вражають сміливістю історіографічного конструювання та різнобічністю опрацьованих тем. «І коли тепер історія українського народу перестала бути загуменком польської і велико-руської історіографії та стала окремою, самостійною цариною історичної науки, то в сім заслуга Грушевського і нікого іншого, лише Грушевського!», – емоційно наголошує М. Кордуба [4, 3].

Поряд із науковою, вважає автор статті, надзвичайно плідною виявилася й організаційна праця довголітнього голови НТШ з розбудови багатьох напрямів функціонування товариства. Ще однією складовою діяльності вчителя М. Кордуба називає суспільно-політичну діяльність, що особливо важливі наслідки мала в аспекті ініціатив М. Грушевського з розбудови українського шкільництва – від його нижчої (народні школи) до найвищої (університет) ланки. Підсумовуючи свій огляд діяльності вчителя, М. Кордуба підкреслив: «Муравельна трудолюбивість, широке знанє, правість характеру, безоглядність супротив “сильних мира сего” – отсе причини тої загальної популярности, яку з'єднав собі проф. Михайло Грушевский» [4, 3].

Перша світова війна роз'єднала вчителя та учня кордонами воюючих держав. Утім, М. Кордуба щиро вболівав за долю засланого царатом старшого товариша. Засобом моральної підтримки переслідуваного вченого з боку західноукраїнської громади стало масштабне (як на умови воєнного часу) відзначення його піввікового ювілею. Не стояв осторонь цього процесу й М. Кордуба, поділившись із читачами «Вісника СВУ» своїми спогадами про обставини першого знайомства з майбутнім учителем і становлення його львівської школи. Надзвичайно цікаво

описуючи читачеві особливості педагогічного вишколу М. Грушевського, М. Кордуба згадував: «Нас, своїх студентів, професор зотягнув до рецензійного відділу. Зразу нам се видалося дивним, бо не почували за собою відповідного підготовлення, щоб обговорювати або й критикувати твори учених спеціалістів. Але Грушевський вмів швидко розігнати сумніви й недостачу довіря в сили. Роздав кожному по книжці із тих, які треба було обговорити, й велів прочитати. Потім радив порівняти прочитане з тим або з іншим давнішим твором про дану тему та при стрічах зараз випитував про вислід порівняння, вражінне, яке нова книжка зробила, і т. ін. Вислухавши терпеливо усного реферату, докидав тут і там свої замітки, радив звернути увагу на ту або іншу точку зору й кінчив: “А тепер, товаришу, пробуйте все те написати”. Так поробив із нас 18–20 літніх хлопців рецензентів і так повстали перші студентські рецензії у “Записках”» [5, 795–796].

У міжвоєнний час М. Кордуба та М. Грушевський вкотре опинилися по різні сторони поділених кордонами українських земель. Незважаючи на це, як свідчить епістолярій, видатний учений жваво цікавився науковою діяльністю своїх учнів, а ті, зі свого боку, підтримували вчителя у його спробах налагодити комунікацію між двома центрами української історичної науки – НТШ та ВУАН.

Черговим приводом для глибокого осмислення спадщини М. Грушевського українською наукою 20-х рр. стало масштабне відзначення шістдесятиліття життєвого та сорокаліття творчого шляху вченого. Головні ювілейні події відбувалися, зрозуміло, на Наддніпрянщині [11]. Втім, і Галичина не стояла осторонь вшанування ювіляра. Як і десятиліттям раніше, на ювілей учителя розлогою статтею на сторінках «Літературно-наукового вістника» відгукнувся М. Кордуба. Поставивши перед собою завдання узагальнити історіографічну творчість учителя, дослідник наголосив на важливості історичних знань для національного самосвідомлення всіх культурних народів, передусім таких, як українці, що позбавлені власної державності. У цьому плані, на його думку, твори М. Грушевського посідають особливе місце в історії вітчизняної культури, виконуючи важливу національно-будительську місію: «Щойно сам кінець XIX-го в. дав нам загально-

національного історіографа в повнім, можна сміливо сказати, ідеальнім значінню цього слова, дав нам М.С. Грушевського» [3, 347–348].

Головну працю свого вчителя дослідник характеризує як піонерську, що вперше дає цілісний та всебічний образ минулого рідного народу. Виявляючи провідні риси «Історії України-Руси», М. Кордуба насамперед називає оригінальність, що полягає у самостійності розробки автором більшості наукових проблем на підставі вперше введеного ним до наукового обігу джерельного матеріалу. Творча особистість учителя постає для дослідника унікальним поєднанням талантів історика-аналітика та синтетика. Іншою відмінною рисою «Історії України-Руси» для М. Кордуби є самотність концепції, покладеної в її основу, що запроваджувала в науку цілком нове моделювання східноєвропейського минулого. Безперечною перевагою головної праці ювіляра автор нарису називає її критичність та об'єктивність, теоретичний плюралізм у визначенні рушіїв історичної еволюції. З огляду на це праця М. Грушевського постає водночас класичним і надзвичайно модерним твором, що «стоїть на висоті свого завдання».

Ілюструючи суспільну потребу у наукових працях учителя, М. Кордуба пише про їх переклади іншими мовами, передусім російською; говорить про комерційний успіх багатьох науково-популярних видавничих проєктів. Не менш піонерськими для української історіографії, на думку дослідника, є праці М. Грушевського з царини всесвітньої історії. Написані для широкого кола читачів, стверджує автор нарису, вони містять оригінальний погляд на історію людства, інтегруючи український історичний матеріал до всесвітньо-історичного процесу.

Особливістю статті М. Кордуби є його прискіплива увага до історико-літературних праць свого вчителя. Характеризуючи зміст, концепцію та методологічні засади «Історії української літератури», він справедливо зауважує, що до феноменів духовного життя українського народу, втіленого в слові, автор підходить передусім як історик-соціолог. Новаторський характер для української науки, стверджує М. Кордуба, має також соціологічна студія М. Грушевського над початками людського суспільства. І

хоча в ній немає обґрунтування оригінальної соціологічної теорії, «багатий матеріал та досвід, зібрані з власних історичних студій і величезна очитаність дають авторові спромогу подавати дуже влучні і цінні вказівки для майбутніх дослідників-спеціалістів» [3, 356]. Підсумовуючи свої роздуми, М. Кордуба вкотре підкреслив епохальність наукової творчості ювіляра для поступу української науки. Помітно ідеалізуючи образ учителя, він зауважив, «що зі всіх історичних робіт, які в останніх десятиліттях появилися на українській мові, добра половина походить з-під пера лише одного ученого, акад. Михайла Грушевського».

У другій половині 1920-х рр. західноукраїнська та емігрантська інтелігенція з нетерпінням очікували на продовження М. Грушевським його головної праці. Ці очікування в одному з останніх листів до вчителя емоційно висловив М. Кордуба: «Може Ви, В[исоко] Пов[ажний] Проф[есоре], можете вже менш-більш сказати, коли сподіватися виходу чергового IX тому Вашої історії; на нього ми всі чекаємо, хоч знаємо, що при Ваших так різнорідних занятях небогато часу лишається на се діло» [8, 74]. З огляду на такий значний інтерес останні томи «Історії України-Руси», присвячені періоду козацької революції, викликали досить жваве обговорення, в якому помітну участь взяли львівські учні М. Грушевського.

Цілісно козакознавчі погляди М. Грушевського, представлені у восьмому та дев'ятому томах «Історії України-Руси», в розлогій (майже 100 сторінок!) статті рецензійного характеру на сторінках берлінського часопису «Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte» проаналізував М. Кордуба [20]. Його огляд, як стверджує сам автор, є продовженням рецензії на сьомий том головної праці вчителя, що з'явилася у тому ж часописі напередодні Першої світової війни. За своїм характером рецензія М. Кордуби є докладним аналізом змісту восьмого та дев'ятого томів «Історії України-Руси». Звертаючись до знакових праць українських, російських та польських дослідників козащини, оглядач акцентує оригінальність змісту рецензованих книг, що проявилась як в аспекті значного розширення джерельного матеріалу, так і нового погляду на цілий спектр проблем вивчення історії Хмельниччини.

Ведучи мову про ґрунтовність студій М. Грушевського над цією епохою української історії, М. Кордуба не уникає полеміки з учителем, нерідко пропонує власне розуміння спірних історіографічних питань. Учений також неодноразово вказує на помічені неточності у датуванні тогочасних подій, суперечливість деяких висновків, зауважує спроби М. Грушевського подекуди переоцінити інформаційну вартість наявних джерел, врешті – нерівномірність опису подій, що, утім, виправдовувалися масштабною авторської реконструкції. Попри помічені неточності, рецензент робить висновок про вагомість внеску прорецензованих томів у вивчення широкого спектру проблем політичної та соціально-економічної історії України середини XVII ст. Принагідно зазначимо, що в цій рецензії М. Кордуба виявився одним із небагатьох тогочасних істориків, котрі вказували на необхідність відмовитися від ідеологізації творчої спадщини М. Грушевського, її розгляду винятково з позицій державницької історіософії, слушно наголошуючи, що такий підхід спрощує багатство запропонованих видатним ученим історіографічних ідей [23, 79–81].

Трагічна смерть М. Грушевського викликала стан непідробного занепокоєння в українському патріотичному середовищі. Про це промовисто свідчили численні некрологи, якими українська та світова громадськість відгукнулися на смерть видатного українського діяча. В цій ситуації саме львівські учні М. Грушевського започаткували процес цілісного осмислення феномену творчої особистості вчителя у розмаїтості виявів його таланту. Чи не найбільш активно до меморіальної грушевськiани долучився М. Кордуба. Так, працюючи професором Варшавського університету, вчений виступив одним із ініціаторів проведення Жалобної Академії пам'яті М. Грушевського, що відбулася 6 грудня 1934 р. заходами Українського наукового інституту у Варшаві. На цьому засіданні М. Кордуба виступив з ключовою доповіддю «Михайло Грушевський як історик» [10, 4].

Осмислюючи втрату, яку в особі М. Грушевського понесла українська культура, М. Кордуба на сторінках реномованих польських і західноєвропейських видань опублікував низку статей, присвячених пам'яті вчителя. На шпальтах варшавської газети

«Ріон» смерть М. Грушевського він назвав болісною втратою не лише для українців, але й для цілої Слов'янщини. Познайомивши польського читача з головними фактами творчої біографії покійного вченого, М. Кордуба акцентував його епохальні заслуги для української культури як організатора науки та вченого-дослідника. Не оминув він і суспільно-політичної спадщини видатного діяча, відзначивши його велику працю на користь соборної та незалежної України [25, 6].

Сильветку Грушевського-історика М. Кордуба змалював на сторінках варшавських видань «Przegląd Historyczny» та «Biuletyn Polsko-Ukraiński». Йдучи услід за автобіографією самого вчителя, його учень окреслив головні віхи життя М. Грушевського – від тифліського гімназиста до московського бранця, визнаючи провідну ідею його життя як свідоме жертвоне служіння українству [26]. Аналіз творчого доробку вчителя дослідник цілком справедливо розпочав з «Історії України-Руси», схарактеризувавши її як «перший науковий твір, що дає суцільну і повну картину історичної минувшини українського народу» [26, 394].

Працю М. Грушевського його учень назвав цілковито оригінальною як за покладеною в її основу моделлю-концепцією, так і за методом опрацювання й способами інтерпретації історичного матеріалу. Оригінальність твору, переконаний дослідник, виявляється також у порушенні низки не зауважених попередниками наукових проблем історико-культурного, економічного та соціального характеру, виявлення й дослідження яких значною мірою збагатило вітчизняну науку. Іншою важливою рисою «Історії України-Руси», на думку М. Кордуби, є її «абсолютний критицизм», що проявляється і в послідовності автора щодо верифікації джерел та усталених гіпотез, і в свідомому відкиданні будь-яких позанаукових впливів на свою працю. Чи не найбільш помітним критичне переосмислення М. Грушевським попередньої традиції, вказує М. Кордуба, бачимо у ставленні до історії козаччини, дослідження якої вчитель поставив на цілковито новий у концептуальному та джерельному плані рівень.

Особливу увагу М. Кордуба звертає на культуру організації наукового апарату у великій «Історії», зауваживши безпрецедентні за розлогістю та складністю критичні екскурси до праці

в історичній літературі всіх слов'янських народів. Поділяючи постулати державницької історіографії, дослідник говорить про впливи народницької ідеології на історіософію М. Грушевського, додаючи, що той «до т. зв. героїчних постатей і керівних особистостей ставиться може аж надто скептично» [20, 399].

Узагальнюючи методологічну основу всього твору, М. Кордуба слушно вказує на еkleктизм учителя при визначенні рушіїв історичного процесу, застерігає від однозначного віднесення його творчості до якоїсь певної історіографічної традиції. Попри незакінченість головної праці, згадує автор, цілісний нарис української історії видатний дослідник виклав у кількох науково-популярних розвідках, які мають також важливе національно-виховне та просвітнє значення.

Гідним супутником «Історії України-Руси» називає М. Кордуба багатотомну працю вчителя, присвячену минулому української літератури. І тут, вказує він, М. Грушевський виступив цілком оригінальним дослідником, не лише узагальнивши значну кількість джерел, але й піддавши їх усебічному соціологічному аналізу. Новаторством автор нарису вважає й історико-релігійні та соціологічні студії М. Грушевського, а також його праці, присвячені всесвітній історії. На завершення М. Кордуба звернувся до науково-організаційної діяльності вчителя, відзначивши епохальність його внеску й у цій царині. НТШ, УНТ, УСІ та історичні установи ВУАН, на його переконання, цілковито завдячують у своєму швидкому поступі таланту видатного вченого. Наголосивши, що М. Грушевський не лише писав, а й творив історію, «керуючи Українською республікою як її перший президент», М. Кордуба, утім, залишив вивчення цієї важливої теми іншим дослідникам. Насамкінець відзначимо, що вся стаття М. Кордуби, написана під свіжим враженням від важкої втрати, сповнена почуттям щирої приязні учня до вчителя. Попри виразно емоційне забарвлення, вона стала одним із перших ґрунтовних досліджень творчої спадщини М. Грушевського.

Популяризуючи постать учителя в середовищі польської громадськості, М. Кордуба також написав змістовне гасло про нього до виданої у Варшаві «Енциклопедії політичних наук». У ній автор змальовував учителя як новатора в галузі української гуманістики: вказував на революційне значення запропонованої

ним історичної схеми, цілісне опрацювання минулого рідних земель, піонерський у методологічному сенсі підхід до вивчення української духовності тощо. «Незрівняним організатором наукової праці» називав М. Кордуба М. Грушевського, вказуючи на вагомість його внеску до роботи таких реномованих інституцій, як НТШ, УНТ, УСІ та ВУАН [22, 642–643].

Головним нервом суспільно-політичної діяльності М. Грушевського його ученя називав реалізацію соборницької ідеї, намагання всіляко нівелювати негативний вплив тривалого поділу українського народу. Злетом політичної кар'єри вчителя було, за словами М. Кордуби, «президентство М. Грушевського», головним наслідком якого став Четвертий Універсал. Саме цим учинком, попри деякі політичні прорахунки, на переконання М. Кордуби, видатний діяч «золотими літерами записав своє ім'я на сторінках історії України» [22, 643].

Про М. Грушевського як дослідника та організатора наукової роботи М. Кордуба розповів також німецькому читачеві на шпальтах «*Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*». Як і в попередніх публікаціях, крізь призму автобіографії самого М. Грушевського, він розкрив особливості життя та діяльності одного з чоловічих представників української історіографії, змалювавши останні роки його життя як нерівну боротьбу з більшовицьким режимом за правоту своїх переконань.

«Історію України-Руси» М. Грушевського М. Кордуба характеризує як найвидатніше явище української історіографії – працю, що вперше на основі оригінальної схеми продемонструвала культурному світові нерозривність українського історичного процесу, починаючи від доби раннього середньовіччя. Новаторський характер «Історії України-Руси» полягає також у тому, що «автор в жодному випадку не обмежується лише однією політичною історією, а також одночасно детально враховує адміністративно-судовий устрій, економічні, соціальні і національні умови, становище церкви, розвиток літератури, мистецтва і науки, пропонуючи таким чином повний синтез минулого української нації» [24, 168]. Звертаючись до своїх рецензій на окремі томи «Історії України-Руси», М. Кордуба говорить про схвальне сприйняття цієї праці в українському інтелектуальному

середовищі, а також про шанобливе ставлення до неї російських і західноєвропейських фахівців.

Не менш вартісною для науки, стверджує дослідник, є й «Історія української літератури», де вперше за допомогою соціологічного та компаративного методів цілісно опрацьовано як усну, так і писемну творчість одного з найбільших слов'янських народів. Узагальнюючи творчий доробок свого вчителя, М. Кордуба згадав також про його праці з галузі соціології та всесвітньої історії, наголосивши на їх піонерському для української науки значенні. Характеризуючи діяльність М. Грушевського як організатора українського наукового життя, дослідник на перше місце поставив творення ним львівської наукової школи та, ділячись власними спогадами, розкрив перед читачем особливості взаємин ученого зі своїми учнями. До важливих здобутків організаційної діяльності М. Грушевського М. Кордуба вже традиційно зарахував розбудову ним НТШ, УНТ, УСІ та історичних установ ВУАН. На завершення статті, дослідник кількома реченнями згадав про громадсько-політичну працю вчителя, назвавши її квінтесенцією боротьби за об'єднання поділеного кордонами українського народу.

Друга світова війна помітно пригальмувала наукові пошуки М. Кордуби, втім і його студії над творчою спадщиною вчителя. Нові повоєнні реалії також не сприяли продовженню історіографічної праці вченого у звичному для нього інтерпретаційному ключі. Більше того, з новою силою в той час розгорілася ідеологічна боротьба проти М. Грушевського та створеної ним наукової концепції історії України, що особливо голосною була на західноукраїнських землях, де пам'ять про вченого ще не була настільки очорнена радянськими суспільствознавцями, як це було на Наддніпрянщині [1]. В цих умовах послідовної профанації всієї наукової та суспільно-політичної праці автора «Історії України-Руси» неабияким актом громадянської мужності з боку немолодого вже М. Кордуби було стати на захист учителя.

До нас дійшла його остання грушевськознавча розвідка «Мих. Грушевський як дослідник князівської доби історії України», датована січнем 1946 р. (тобто трішки більше ніж за рік до смерті), котра звісно не була опублікована, але відклалася в архіві вченого. Цей виступ М. Кордуби був ініційований пар-

тійними органами Львівського університету, котрі розгорнули широкомасштабну «викривальну» акцію проти М. Грушевського та представників його школи. М. Кордубі було визначено й тему його покаянної доповіді з характерною для тих часів назвою «Буржуазно-націоналістичне висвітлення історії стародавніх часів, зокрема Київської Русі, у М. Грушевського». Втім, історик відмовився від ідеологічних штампів і сформулював назву для свого виступу в академічному дискурсі.

Зміст названої статті, попри зрозуміле наукознавче навантаження, доносить до нас занепокоєння М. Кордуби, викликане галопуючою боротьбою з пам'яттю вчителя. Вчений щиро намагається показати своїм опонентам велич постаті М. Грушевського, вказує на його значні здобутки як ученого-дослідника, організатора наукового життя та принципового оборонця інтересів широких народних мас. На підтвердження своїх слів учений наводить високі оцінки діяльності М. Грушевського, котрі висловили його знані західноєвропейські та російські колеги. Особливо гаряче М. Кордуба обстоює честь свого вчителя від звинувачень у націоналізмі, що стали загальним місцем радянської грушевськіани. Дослідник твердить, що М. Грушевського можна вважати націоналістом лише у тому випадку, якщо під цим поняттям «розуміти тверду свідомість приналежності до своєї народності та активну боротьбу против її поневолення, против всяких змагань винародовлення з боку агресивних сильніших народів» [1, 4]. В такому сенсі, резонно додає М. Кордуба, націоналістами слід визнати й інших велетів української культури, таких як Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник та багато інших патріотів.

Звертаючись до головної мети свого дослідження – оцінки поглядів М. Грушевського на давньоруський період, М. Кордуба слушно вказує на значну історіографічну традицію вивчення цієї історичної доби. «Але й тут, – наголошує дослідник, – наш історіограф не покладався на чужі авторитети, не вдоволявся вже готовими висновками, але всюди досягаючи до самого дна, черпаючи безпосередньо з джерел, зумів принести чимало нового і оригінального» [1, 4–5]. Зі знанням справи М. Кордуба називає численні новаторські гіпотези, котрими його вчитель збагатив розуміння киеворуської історії. Дослідник також слушно звертає

увагу на еволюцію поглядів М. Грушевського щодо ключових питань тієї доби під впливом поступу наукового знання та історіографічних дискусій, вказуючи на декілька видань першого тому «Історії України-Руси».

Вочевидь даниною тогочасним історіографічним реаліям було визнання М. Кордубою Київської Русі «колискою» трьох східнослов'янських народів, чого, на його переконання, не зміг зрозуміти вчитель. Також, вказував дослідник, замало уваги в «Історії України-Руси» присвячено проблемам осмислення особливостей давньоруського феодалізму. Попри ці, значною мірою ритуальні, закиди автор статті надзвичайно високо оцінив вагомність творчої спадщини М. Грушевського, що різко дисонувало з поглядами партійних ідеологів. «Михайло Грушевський займає в українській історіографії беззастережно чільне місце, – твердив М. Кордуба. – Він перший дав своєму народові заснований на критично перевірених фактах і по вимогам новочасної науки зладжений образ його минулого, його історичного розвитку від найдавніших до нових часів, кладучи цим ділом тверді підвалини під його національну свідомість» [1, 1]. Сміливий виступ М. Кордуби на захист наукової честі свого вчителя викликав обурення радянських функціонерів і спричинив хвилю таврувальної критики на його адресу, що пришвидшило передчасну смерть ученого на початку травня 1947 р.

Висновки. Підбиваючи підсумки грушевськознавчій рефлексії М. Кордуби, насамперед звернемо увагу на її провідну рису, що, на нашу думку, є визначальною для духу всієї львівської історичної школи М. Грушевського. Це – розуміння пріоритетності інтересів науки, втілене у відомому гаслі самого видатного вченого – *nemini credere*, проголошеному ним на зорі наукової кар'єри та послідовно прищеплюваному у середовищі учнів. Такий підхід, як бачимо з рецензій М. Кордуби, уможливив відкритий науковий діалог і сміливий обмін думками, де іменитий учитель був на рівних зі своїми молодими колегами, отже, міг не тільки передавати свої знання та досвід, але й користати з дружніх порад і спостережень, нерідко висловлених із молодечим запалом. Усе це стало запорукою життєвості школи, успішності формування та подальшої трансформації її історіографічної традиції, можливості фахового зростання представників цього нефор-

мального об'єднання внаслідок принципового, але водночас толерантного зіткнення наукових позицій. Завдяки такому критичному духові школи, історіографічні праці М. Кордуби, присвячені вчителю, постають спробами інтелектуальної біографії, яким притаманне не стільки захоплення величию досліджуваної постаті, скільки намагання показати її у контексті епохи, виявити та пояснити читачеві не лише видатні досягнення, але й нерідко прикрі прорахунки. Такий методологічний підхід М. Кордуби виявився надзвичайно плідним та значною мірою пояснює тривалу популярність його грушевськознавчих спостережень, що не втратили своєї впливовості й до сьогодні.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є цілісна реконструкція історіографічної спадщини М. Кордуби в поєднанні її теоретичних і сюжетних складових.

Джерела та література

I. ДАЛО. – Ф. Р. 2923. – Оп. 1. – Спр. 8. – 9 арк.

II. ДАЛО. – Ф. Р. 2923. – Оп. 1. – Спр. 62. – 200 арк.

1. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів / Ярослав Дашкевич // Український історик. – 1996. – № 1–4. – С. 88–142.

2. Кордуба М. Михайло Грушевський: про батька козацького Богдана Хмельницького. Київ 1909 / Мирон Кордуба // Каменярі. – 1910. – Число 1. – С. 14–15.

3. Кордуба М. Академик Михайло Грушевський як історик (з нагоди ювілею) / Мирон Кордуба // Літературно-науковий вісник. – 1926. – Т. ХСІ. – С. 346–357.

4. Кордуба М. Михайло Грушевський (З нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності) / Мирон Кордуба // Каменярі. – 1910. – Число 13 і 14. – С. 2–3.

5. Кордуба М. Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини) / Мирон Кордуба // Вісник СВУ. – 1916. – Ч. 127. – С. 795–796.

6. Кордуба М. Грушевський Михайло. Історія України-Руси. Т. 1 : До початку XI віка. У Львові, 1898 / Мирон Кордуба // Věstník Slovanských Starožytosti / vydává Dr. Lubor Niederle. – Praha, 1899. – Svazek III. – S. 63–67.

7. Купчинський О. Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського: питання творчих взаємин і співпраця учня та вчителя / Олег Купчинський // Український історик. – 1996. – № 1–4. – С. 297–305.

8. Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка / упоряд. В. Наулко, В. Старков. – Запоріжжя : РА «Тандем У», 2005. – 100 с.

9. Наулко В. Листи Любора Нідерле до Михайла Грушевського / Всеволод Наулко // Український археографічний щорічник. Нова серія. – 2006. – Випуск 10/11. – С. 631–639.

10. По смерті Михайла Грушевського // Діло. – 1934. – Ч. 334. – С. 4.

11. Тельвак В. Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. / Віталій Тельвак // УІЖ. – 2008. – № 6. – С. 111–125.

12. Тельвак В. Львівська історична школа Михайла Грушевського / Віталій Тельвак, Василь Педич. – Львів : Світ, 2016. – 440 с.

13. Тельвак В. Перший том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського в оцінках сучасників / Віталій Тельвак // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2007. – Вип. 17. – С. 16–38.

14. Тельвак В. Листи Отто Гетча до Михайла Грушевського / Віталій Тельвак, Олег Радченко // Архіви України. – 2018. – № 2–3 (313–314). – С. 212–226.

15. Korduba M. Hruševskýj M. 1851–1911. Dem Andenken Jakiv Šulhyns / Myron Korduba // Zeitschrift für osteuropäische Geschichte. – 1913. – Band. 3. – S. 119.

16. Korduba M. Hruševskýj M. Anfänge des slawischen Lebens / Myron Korduba // Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. – 1911. – Band. 2. – S. 120–121.

17. Korduba M. Hruševskýj M. Zaporoger Kosaken in Banat / Myron Korduba // Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. – 1911. – Band. 2. – S. 127.

18. Korduba M. Hruševskýj M. Zeitgenossische Schuldichtung über die Gefangenschaft Vyšnevečkyjs / Myron Korduba // Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. – 1913–1914. – Band. 4. – S. 118.

19. Korduba M. Hruševskýj M. Zur Frage der Vjatiči / Myron Korduba // Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. – 1911. – Band. 2. – S. 121.

20. Korduba M. Der Ukraine Niedergang und Aufschwung / Myron Korduba // Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. – Berlin, 1932. – Band VI. – S. 36–60, 193–230, 358–385.

21. Korduba M. Die Anfänge des ukrainischen Kosakentums / Myron Korduba // Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. – Berlin, 1912. – Band II. – S. 367–379.

22. Korduba M. Hruszewski Michał / Myron Korduba // Encyklopedia Nauk Politycznych (Zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze). – Warszawa : Wydawnictwo Instytutu społecznego i Instytutu wydawniczego «Biblioteka Polska» w Warszawie, 1937. – Tom drugi (E – J). – S. 642–643.

23. Korduba M. La littérature historique ukrainienne en pologne et dans l'émigration ukrainienne / Miron Korduba // Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale. – Varsovie, 1929. – Tome II. – Fascicules 1–2. – S. 79–81.

24. Korduba M. Michael Hruševkyj's als Forscher und als Organizador der wissenschaftlichen Arbeit / Myron Korduba // Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. – Berlin, 1935. – Band IX. – S. 168.

25. Korduba M. Michał Hruszewskýj / Myron Korduba // Pion. – Warszawa, 1934. – № 51. – S. 6.

26. Korduba M. Michał Hruszewskýj jako historyk (Z powodu Jego śmierci) / Myron Korduba // Biuletyn Polsko-Ukraiński : tygodnik Ilustrowany. – Warszawa, 1934. – № 50 (85). – S. 1–4.

27. Korduba M. Michał Hruszewskýj jako uczoney / Myron Korduba // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1935. – Serji drugiej tom dwunasty. – S. 389–393.

References

I. DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2923, op. 1, spr. 8, 9 ark. [in Ukrainian].

II. DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 2923, op. 1, spr. 62, 200 ark. [in Ukrainian].

1. Dashkevych, Ya. (1996). Borotba z Hrushevskym ta yoho Lvivskoiu shkoloiu za radianskykh chasiv [Fight against Hrushevsky and his Lviv school in Soviet times]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1–4, 88–142 [in Ukrainian].

2. Korduba, M. (1910a). Mykhailo Hrushevskiy: pro batka kozatskoho Bohdana Khmelnytskoho. Kyiv 1909 [Mykhailo Hrushevskiy: About the father of the Cossack Bohdan Khmelnytsky. Kyiv 1909]. *Kameniarі – Masonry*, 1, 14–15 [in Ukrainian].

3. Korduba, M. (1926). Akademyk Mykhailo Hrushevskiy yak istoryk (z nahody yuvyleiu) [Academician Mikhailo Hrushevsky as a historian (on the occasion of the anniversary)]. *Literaturno-naukovyi visnyk – Literary and scientific herald*, 91, 346–357 [in Ukrainian].

4. Korduba, M. (1910b). Mykhailo Hrushevskyyi (Z nahody 25-litnoho yuvyleiu literaturnoi diialnosti) [Mykhailo Hrushevsky (On the occasion of the 25th anniversary of literary work)]. *Kameniarı – Masonry, 13–14*, 2–3 [in Ukrainian].

5. Korduba, M. (1916). Pryzid prof. Hrushevskoho do Lvova (osobysti spomyny) [Arrival Prof. Hrushevsky to Lviv (personal memories)]. *Visnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy – Herald of the Union of Liberation of Ukraine, 127*, 795–796 [in Ukrainian].

6. Korduba, M. (1899). Hrushevskyyi Mykhailo. Istorıia Ukrainy-Rusy. Tom 1: Do pochatku XI vika. U Lvovi, 1898 [Hrushevsky Mykhailo. History of Ukraine-Rus. Vol. 1: By the beginning of the XI century. Lviv, 1898]. In L. Niederle (Ed.), *Věstník Slovanských Starožytosti – Herald of Slavic Antiquities*, 3, 63–67 [in Ukrainian].

7. Kupchynskyyi, O. (1996). Lysty Myrona Korduby do Mykhaila Hrushevskoho: pytannia tvorchykh vzaıemyn i spivpratsia uchnia ta vchytelia [Letters of Myron Korduby to Mykhailo Hrushevsky: the issue of creative relationships and cooperation between a student and a teacher]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian, 1–4*, 297–305 [in Ukrainian].

8. Naulko, V., & Starkov, V. (Comps.). (2005). *Lysty Myrona Korduby do Mykhaila Hrushevskoho i Fedora Vovka [Letters of Myron Korduby to Mykhailo Hrushevsky and Fedor Vovk]*. Zaporizhzhia: RA «Tandem U» [in Ukrainian].

9. Naulko, V. (2006). Lysty Liubora Niederle do Mykhaila Hrushevskoho [Letters from Ljubor Niederle to Mykhailo Hrushevsky]. *Ukrainskyi arkhoeorafichnyi shchorichnyk. Nova seriia – Ukrainian archeographic collection. New series, 10/11*, 631–639 [in Ukrainian].

10. Po smerty Mykhaila Hrushevskoho [After the death of Mykhailo Hrushevsky]. (1934). *Dilo – Work*, 334, p. 4 [in Ukrainian].

11. Telvak, V. (2008). Zhyttievyi i tvorchyi shliakh M. Hrushevskoho v yuvileinykh otsinkakh 1926 r. [The life and creative way of M. Hrushevsky in the jubilee estimations of 1926]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Magazine, 6*, 111–125 [in Ukrainian].

12. Telvak, V., & Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].

13. Telvak, V. (2007). Pershyi tom «Istorii Ukrainy-Rusy» Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv [The first volume of «History of Ukraine-Rus» by Mykhailo Hrushevsky in his contemporaries' estimations]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic studies in Ukraine, 17*, 16–38 [in Ukrainian].

14. Telvak, V., & Radchenko, O. (2018). Lysty Otto Hetcha do Mykhaila Hrushevskoho [Letters from Otto Getch to Mykhailo Hrushevsky]. *Arkhiv Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2–3 (313–314), 212–226 [in Ukrainian].

15. Korduba, M. (1913). Hruševskýj M. 1851–1911. Dem Andenken Jakiv Šulhyns [Hrushevsky M. 1851–1911. The memory of Jakiv Šulhyn]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 3, 119 [in German].

16. Korduba, M. (1911). Hruševskýj M. Anfänge des slawischen Lebens [Hrushevsky M. Beginnings of Slavic life]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 2, 120–121 [in German].

17. Korduba, M. (1911). Hruševskýj M. Zaporoger Kosaken in Banat [Hrushevsky M. Zaporozhe Cossacks in Banat]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 2, 127 [in German].

18. Korduba, M. (1913–1914). Hruševskýj M. Zeitgenossische Schuldichtung über die Gefangenschaft Vyšnevečkyjs [Hrushevsky M. Contemporary poem about the capture of Vyshnevetsky]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 4, 118 [in German].

19. Korduba, M. (1911). Hruševskýj M. Zur Frage der Vjatiči [Hrushevsky M. On the question of Vjatiči]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 2, 121 [in German].

20. Korduba, M. (1932). Der Ukraine Niedergang und Aufschwung [Ukraine's decline and recovery]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 6, 36–60, 193–230, 358–385 [in German].

21. Korduba, M. (1912). Die Anfänge des ukrainischen Kosakentums [The beginnings of the Ukrainian Cossacks]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 2, 367–379 [in German].

22. Korduba, M. (1937). Hruszewski Michał [Hrushevsky Mykhailo]. *Encyklopedia Nauk Politycznych – Encyklopedia Political Sciences* (Vol. 2, pp. 642–643) [in Polish].

23. Korduba, M. (1929). La littérature historique ukrainienne en pologne et dans l'émigration ukrainienne [Ukrainian historical literature in Poland and Ukrainian emigration]. *Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale – Historical Sciences Information Bulletin in Eastern Europe*, 2, 79–81 [in French].

24. Korduba, M. (1935). Michael Hruševkyj's als Forscher und als Organizer der wissenschaftlichen Arbeit [Mykhailo Hrushevsky as a researcher and as an organizer of scientific work]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 9, 168 [in German].

25. Korduba, M. (1935). Michał Hruszewskýj [Mykhailo Hrushevsky]. *Pion – Pion*, 51, 6 [in Polish].

26. Korduba, M. (1934). Michał Hruszewskyj jako historyk [Mykhailo Hrushevsky as a historian]. *Biuletyn Polsko-Ukraiński: tygodnik Ilustrowany – Polish-Ukrainian bulletins: weekly Illustrated*, 50 (85), 1–4 [in Polish].

27. Korduba, M. (1935). Michał Hruszewskyj jako uczony [Mykhailo Hrushevsky as a scholar]. *Przegląd Historyczny – Historical Review*, 12, 389–393 [in Polish].

TELVAK Vitaliy – Doctor of Historical Science, Professor of the World History and Special Historical Disciplines Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

TELVAK Viktoriya – Candidate of Historical Science, Associate Professor of the World History and Special Historical Disciplines Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (vitalitelvak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.146094>

MYKHAILO HRUSHEVSKY IN HISTORIOGRAPHICAL HERITAGE OF MYRON KORDUBA

Abstract. *The article is devoted to M. Korduba's comprehensive analysis of Hrushevsky study works. Considering the epistolary, historiographic and data from the diaries a conclusion was made about the reasons and logic of the scholar's appeal to the heritage of his teacher. The scholar was proved to have emphasized the need to popularize M. Hrushevsky's ideas, critically analyze his historiographical innovations and summarize his versatile works to commemorate his anniversary events as well as shaping the scientific and civil phenomenon of Hrushevsky in memorial texts.*

The article demonstrates versatility of Hrushevsky studies of M. Korduba which is abundantly rich in bibliographical notes on scientific and scientific-popular works, comprehensive reviews on volumes of «History of Ukraine-Rus», encyclopedic entries, anniversary notes («M. Hrushevsky (On the 25-years anniversary of literary activity)» (1910), «Academician M. Hrushevsky as a historian (on his anniversary)» (1926), memories («Prof. M. Hrushevsky during his Lviv visit (personal memories)» as well as obituary notes («M. Hrushev-

sky as a historian (on his death)», «M. Hrushevsky as a scientist», M. Hrushevsky as a scientist and organizer of scientific activity.

The conclusions highlight that the underlying principle of M. Korduba's studies of Hrushevsky was the understanding of the priority of scientific interests that consequently enabled the scientific dialogue and the exchange of ideas between the teacher and his student. It has been proved that historiographical works of M. Korduba were close to the genre of intellectual biography that were not just an appraisal, but rather a critical perception, contextual analysis, aimed at demonstration of not the achievements, but also the fallacies of the scholar. Such a methodological approach of Myron Korduba turned out to be particularly prolific and ensured the popularity of his works in the field of Hrushevsky studies that merit their relevance even today.

The article points at the importance of comprehensive reconstruction of historiographical heritage of M. Korduba with its theoretical and narrative components.

Key words: *M. Korduba, M. Hrushevsky, historiography, review, perception.*

Стаття надійшла до редакції 18.09.18